

تطبیق محتوایی و بصری ساقی‌نامه باقر خرده با ساقی‌نامه‌ها و نگارگری صفوی

هنر نگارگری در ایران دوره اسلامی و ادبیات ارتباط نزدیکی با یکدیگر داشته‌اند. به طوری که آثار ادبی بزرگ همواره از مهمترین جلوه‌گاه‌های نمایش نگارگری بوده است. دوره صفوی (۹۰۷-۱۱۳۵ ه.ق) یکی از درخشان‌ترین دوره‌های نگارگری در ایران است. یکی از آثار فاخر ادبی در ایران، کتاب ساقی‌نامه باقر کاشانی است، به این دلیل که در بردارنده تعبیرات و توصیفات درباره ساقی، باده، میخانه، مطرب، آلات و نعمات موسیقی (دف، نی، تار، رباب، چنگ، ارغنون، رود، عود، سرود، پرده، نوا، مقام) و همچنین مضامین دلچسب و شیرین عرفانی (پیر مغان، عارف، زاهد، دیر و...) است. بررسی تطبیقی ساقی‌نامه مولانا محمدباقر کاشانی (خرده)، با ساقی‌نامه‌های و نگارگری عصر صفوی، از نظر مضامین و درون مایه‌های مشترک و سیر تاریخی آن‌ها می‌تواند نکات مهمی را در ارتباط با پیوستگی هنر و ادبیات مطرح سازد. این پژوهش به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که توجه به پاره‌ای از مضامین و محتوای خاص ساقی‌نامه‌ها و مقایسه آن مضامین با ساقی‌نامه باقر خرده، از قبیل: توصیف ساقی، شراب، مغنی، آوردن انواع آلات موسیقی، اغتنام فرصت، نکوهش زمانه و اهل آن، اشاره به سرگذشت تاریخی، حماسی، عاشقانه و بیان اندیشه‌های عرفانی در ساقی‌نامه کاشانی حباقر و شاعران این عصر اکتفا شده است. در نگارگری دوره صفوی نیز این مضامین دیده می‌شود.

اهداف پژوهش:

۱. شناخت و اهمیت ساقی‌نامه مولانا محمدباقر خرده نسبت به ساقی‌نامه‌های عصر صفوی.
۲. بررسی تطبیقی مضامین ساقی‌نامه مولانا محمدباقر خرده با نگارگری دوره صفوی.

سؤالات پژوهش:

۱. چه مضامین مشترکی میان نگارگری دوره صفوی با ساقی‌نامه مولانا محمدباقر خرده وجود دارد؟
۲. ابعاد، مؤلفه‌ها و اشتراک‌های ساقی‌نامه باقر خرده با ساقی‌نامه‌های عصر صفوی چگونه است؟

کلیدواژه‌ها: ساقی‌نامه، مولانا محمدباقر کاشانی، نگارگری، دوره صفوی.

مقدمه

ادبیات غنایی از احساس، عاطفه است. ساقی‌نامه یکی از پایه‌های ادبیات غنایی است که می‌تواند وظیفه این گونه ادبی را به شیوه خاص خود و با بهره گرفتن از واژه‌ها و تکیه کلام‌ها و عبارت‌های ویژه است. توجه به ساقی‌نامه‌سرایی و برشکافتن سطوح و لایه‌های آن باز کردن پنجره‌ای جدید بر ادبیات غنی ایران بود. محمدباقر خرده یکی از شاعرانی است که دارای ساقی‌نامه است. او از شاعران و خطاطان دوره صفوی است که تاریخ وفات او را ۱۰۳۸ ق، نوشته‌اند. ساقی‌نامه‌ها به عنوان یک نوع ادبی از قرن دهم هجری مورد توجه جدی قرار گرفتند. در این دوره ساقی‌نامه سرایی جنبه عام پیدا کرد و شعرای بسیاری به این نوع ادبی روی آوردند. در این مقطع تاریخی هنر نگارگری نیز به

شکوفایی رسید و آثار هنری متعددی خلق گردید. بررسی‌ها نشان می‌دهد که ارتباط کهنی که میان ادبیات و نگارگری وجود داشته است در دوره صفوی نیز تداوم یافته است؛ به طوری که مضامین ادبی و حماسی در این دوره نیز از نکات و محتواهای محوری در نگارگری این دوره است. با توجه به رونق ساقی‌نامه سرایی در این دوره می‌توان بررسی وجوه تشابه ساقی‌نامه‌های این دوره به خصوص ساقی‌نامه محمدباقر خرده را با نگارگری این دوره مورد بررسی قرار داد.

در خصوص پیشینه پژوهش باید گفت تاکنون اثر مستقلی با این عنوان به رشته تحریر در نیامده است با این حال آثار متعددی به بررسی ساقی‌نامه‌ها در دوره صفوی پرداخته‌اند. مقاله‌ای با عنوان «بررسی ساختار ساقی‌نامه‌های عصر صفوی» به قلم موسی‌پور و فرزی (۱۳۹۶) به رشته تحریر در آمده است. در این اثر نویسندگان به بازشناسی چگونگی و ماهیت ساقی‌نامه‌ها در دوره صفوی و مضامین آن‌ها پرداخته‌اند. مقاله‌ای دیگر با عنوان «نقد و بررسی ساقی‌نامه‌های عصر صفوی» نوشته ظهیری و فرزی (۱۳۹۲) به بررسی درون‌مایه‌های ساقی‌نامه‌ها در دوره صفوی پرداخته است. مقاله‌ای دیگر با عنوان «تأملی بر ساقی‌نامه حکیم فغفور گیلانی» توسط ابوالقاسمی (۱۳۸۶) به رشته تحریر در آمده است. نویسنده در این اثر به بررسی ساقی‌نامه گیلانی به عنوان یک نمونه موردی از ساقی‌نامه‌های دوره صفوی پرداخته است و معرفت و حقیقت‌بینی، آزادگی و مناعت طبع و زهد از مضامینی است که او در این ساقی‌نامه به آن پرداخته است. می‌توان گفت: قدیمی‌ترین مقاله در این زمینه مقاله محمدجعفر محبوب با عنوان «ساقی‌نامه - مغنی‌نامه» در مجله سخن است. (محبوب، ۱۳۳۹: ۷۹-۶۹) مقالات دیگر عبارتند از: «ساقی‌نامه در ادب فارسی» (زرین چیان، ۱۳۵۵: ۵۸۶-۵۷۱) «مقایسه ساقی‌نامه خواجهی با ساقی‌نامه حافظ» (امیری، ۱۳۷۰: ۳-۱۶) «ساقی-نامه و مغنی‌نامه» (حدادی، ۱۳۸۹: ۳۷-۲۷)؛ همچنین کتاب «ساقی‌نامه در شعر فارسی» از محترم رضایی، کتاب «ساقی‌نامه‌ها» نگرشی به ساقی‌نامه‌ها در ادب فارسی همراه با شرح حال مختصر ساقی‌نامه سرایان و اشعار آنان، از سیداحمد حسینی کازرونی، در این زمینه تألیف شده است. اما هیچ یک از آثار مذکور به تبیین و شناخت ویژگی‌های ساقی‌نامه‌ها نپرداختند؛ همچنین ساقی‌نامه مولانا محمد باقر خرده تاکنون به صورت کامل در دسترس نبوده و موضوع تحقیقات پیشین قرار نگرفته است. بنابراین در مطالعات انجام شده تاکنون به ساقی‌نامه محمدباقر خرده و تطبیق محتوای آن با نگارگری دوره صفوی پرداخته نشده است لذا پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای به بررسی تطبیقی محتوای ساقی‌نامه محمدباقر کاشانی با ساقی‌نامه‌های دوره صفوی و نگارگری دوره صفوی پرداخته است.

نتیجه‌گیری

ساقی‌نامه‌ها یکی از پرشورترین اشعار شاعران، به ویژه شاعران دوره صفوی محسوب می‌شوند، که تعریف و توصیفات متعددی از ساقی، باده و مغنی در خود جای داده‌اند. این نوع شعر در عصر صفوی مورد توجه و اقبال بسیاری از شعرای آن روزگار قرار می‌گیرد و رفته رفته شکل و شمایل یکسانی به خود می‌گیرد. در واقع این دوره، دوره تثبیت و ترویج ساقی‌نامه‌هاست. در عصر صفوی سرودن ساقی‌نامه از رکن‌های اصلی شاعری و ساقی‌نامه از انواع مهم شعر شمرده می‌شود حتی به دلیل کثرت و اهمیت ساقی‌نامه‌ها در این عصر مجموعه‌هایی از ساقی‌نامه‌ها را به صورت کتاب جمع‌آوری کردند. در این نوع شعر شاعر به بهانه می، مستی و استفاده از دیگر کلمات میخانه‌ای ناگفتنی‌های خود را در نگویش روزگار و اهل آن برای انتقاد از آن چه که او نمی‌خواهد بر زبان می‌آورد. ساقی‌نامه باقر خرده از این جهت اهمیت دارد که من واقعی شاعر را می‌توان در لابه لای آن جستجو کرد. درد دل‌هایی که ساقی را به شنیدن آن می-

خواند، نگرانی که شاعر را وادار می‌کند که به معنی پناه ببرد و می‌بنوشد و این همه از می و مستی سخن بگوید هر یک از این مضامین در ساقی‌نامه دارای پیامی خاص و مطلب سنجیده‌ای است برای بیان موضوعی اجتماعی که ذهن شاعر را به خود مشغول می‌داشته است. جدای از مضامین مشترک میان ساقی‌نامه‌ها، اما شکل و اسلوبی که مختص و خاص ساقی‌نامه‌های عصر صفوی می‌باشند و به کمک آن‌ها می‌توان ساقی‌نامه‌ها و نوع آن را تعریف نمود، همچنین شیرین‌ترین و زیباترین توصیفات از ساقی، جام می، مطرب و معنی جز در ساقی‌نامه‌ها، یافت نمی‌شود. و در واقع ساقی‌نامه‌های عصر صفوی گنجینه‌ای بی‌نظیر از این توصیفات می‌باشند که ساقی‌نامه باقر خرده از این قاعده جدا نیست. مضامین و محتوای ساقی‌نامه باقر خرده به همانند اغلب ساقی‌نامه‌ها نزدیک به هم است: بی‌وفایی دنیا و شکایت از آن، ناپایداری زندگی و غم‌ها و شادی‌های آن، دعوت به اغتنام فرصت، عبرت از گذشتگان و پرهیز از غم و اندوه، آوردن تلمیحات فراوان اساطیری تاریخی و دینی که هریک از این تلمیحات بیانگر بی‌ثباتی و ناپایداری مقام و منزلت دنیوی می‌باشد، همه از مضامین مشترک میان ساقی‌نامه‌هاست. اگر ساقی‌نامه را به صرف آن که در آن از جام، باده و سایر متعلقات آن سخن گفته شده، جزئی از شعر خمی بنامیم، صحیح به نظر نمی‌رسد، چرا که بسیاری از عرفا و شعرای ما در غزلیات‌شان نیز به ذکر باده و جام پرداخته‌اند. در ساقی‌نامه‌های این عصر ترکیبات و اصطلاحات می‌خانه‌ای و خراباتی از قبیل می، میکده، جام، خرابات پیر مغان، ساغر، پیمانان و امثال این‌ها در معنی مجازی و عرفانی به کار می‌رود. بررسی‌ها نشان داد در نگارگری دوره صفوی نیز مضامین غنایی، عاشقانه و اجتماعی همانند ساقی‌نامه‌ها مورد توجه است.

منابع:

کتاب‌ها:

- آذر، لطف علی بیگ. (۱۳۷۸). آتشکده، تهران: امیرکبیر.
- خرده کاشانی، محمدباقر. (۱۳۲۳ه). دیوان شعر، مشهد: آستان قدس.
- (۱۹۸۴). دیوان شعر، هند، تهران: موزه سالار جنگ.
- رویین، پاکباز. (۱۳۸۴). نقاشی ایران؛ از دیروز تا امروز. تهران: زرین و سیمین.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). لغت نامه، تهران: موسسه لغت نامه دهخدا.
- سیوری، راجر. (۱۳۸۰). ایران در عصر صفوی، ترجمه کامیز عزیزی، تهران: نشرمرکز.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۴). انواع ادبی، تهران: فردوس.
- (۱۳۸۴). کلیات سبک‌شناسی، تهران: میترا.
- صفا ذبیح‌اله. (۱۳۷۳). تاریخ ادبیات در ایران، (ج ۱/۵)، تهران: فردوس.
- (۱۳۷۳). تاریخ ادبیات در ایران، (ج ۱/۸) تهران: فردوس.
- فتوحی محمود. (۱۳۹۵). آیین نگارش مقاله پژوهشی، تهران: سخن.
- (۱۳۹۰). سبک‌شناسی نظریه‌ها رویکردها و روش‌ها، تهران: سخن.
- فخرالزمانی قزوینی، ملا عبدالنبی. (۱۳۹۰). تذکره میخانه، تصحیح احمد گلچین معانی، تهران: اقبال.
- کنبی، شیلا. (۱۳۸۹). رضاعباسی اصلاحگر سرکش. ترجمه یعقوب آژند. چاپ دوم. تهران: فرهنگستان هنر.
- گلچین معانی، احمد. (۱۳۸۴). تاریخ تذکره‌های فارسی (ج ۱)، تهران: کتابخانه سنایی.
- (۱۳۶۸). تذکره پیمانان، تهران: کتابخانه سنایی.

مؤتمن، زین‌العابدین. (۱۳۴۶). شعر و ادب فارسی، تهران: افشاری.

----- (۱۳۴۶). گهرهای راز، تهران: افشاری.

میرصادقی، ذوالقدر. (۱۳۷۳). میمنت، واژه‌نامه هنر، شاعری، تهران: مهناز.

نظامی گنجه‌ای. (۱۳۸۴). کلیات، تهران: امیرکبیر.

نهادوندی، عبدالباقی. (۱۹۳۱-۱۹۲۴). «مأثر رحیمی»، کلکته: بی‌نا.

وحیدیان کامیار، تقی. (۱۳۹۰). بدیع از دیدگاه زیبایی‌شناسی، تهران: انتشارات سمت.

مقالات:

کریمیان، حسن؛ جایز، مژگان. (۱۳۸۶). «ایران عصر صفوی و نمودهای آن در هنر نگارگری». هنر اسلامی، شماره ۷، صص ۶۵-۸۸.

محبوب، محمد جعفر. (۱۳۳۹). سخن، «ساقی‌نامه، معنی‌نامه»، شماره ۱، صص ۱۰-۱.